

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUIYET'E OSMANLI'DA MİZAH BASINI

Arş. Gör. Emine ŞAHİN
Düzce Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi
eminesahin@duzce.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan süre zarfında Osmanlı'da çıkarılan mizah ve karikatür dergileri ele alınmıştır. İlk dönem mizah basını 1876 yılına kadar çıkarılan dergiler olup bu dönemde yayınlananların Osmanlı'nın modern devlet olma yolunda attığı adımları ele aldığı ve bu bağlamda eleştiri düzeyi yüksek olan karikatürler yayınladıkları görülmektedir. Teodor Kasap'ın Diyojen'i yayınlamasıyla birlikte imparatorluk, siyasetin istihzai bir dille eleştirildiği mizah dergileri ile tanışır. Devlet, imajına zarar vereceğini düşündüğü mizah ve karikatür dergileri üzerinde baskı kurmaya başlar. Sultan II. Abdülhamid'in padişah olması ile birlikte ise mizah dergilerinin ülke toprakları içerisinde yayınlanması yasaklanır ve bu yüzden Jön Türkler yurt dışına kaçarak gittikleri yerlerde yayın faaliyetlerini devam ettirirler. Ülke dışında yayınladıkları bu dergileri ise yabancı postaneler aracılığıyla Osmanlı'ya sokar ve okuyucuyla buluştururlar. Çalışmanın bir bölümü de sürgün basın olarak da adlandırılan Jön Türk mizah dergilerine ayrılmıştır. Ayrıca çalışmanın içerisinde sarayın kademeli olarak mizah dergileri üzerindeki baskı, sansür ve kapamaya kadar giden siyaseti gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mizah, Karikatür, Dergi, II. Abdülhamid, Jön Türk, Basın, Sansür

HUMOR PRESS FROM TANZIMAT TO SECOND CONSTITUTION

Abstract

In this study, humor and cartoon magazines published in the Ottoman territory during the period from Tanzimat to Second Constitutional Period were handled. The first period of humor press covers the magazines published until 1876. It is seen that the publications in this period dealt with the steps taken by the Ottoman State towards becoming a modern state and included cartoons with a high level of criticism in this context. When Teodor Kasap publishes Diogenes, the empire meets with humor magazines in which the politics is criticized with a sarcastic language. The state starts to put pressure on these humor and cartoon magazines finding them harmful for its reputation. With Sultan Abdulhamid II's ascending the throne, publishing humor magazines in the territory was banned, and that's why Young Turks continued to run broadcasting activities in the places where they escaped abroad. These magazines, which they publish outside the country, are introduced to the Ottoman Empire through foreign post offices which make them meet with the readers. Part of this work was devoted to Young Turks' humor magazines, which are also called as "exile press". In addition, the palace's gradual oppression and censor policy on humor magazines which ends with their closing down is also represented in the study.

Keywords: Humor, Cartoon, Magazine, Abdulhamid II, Young Turks, Press, Censor.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu modern devlet olma yolunda on sekizinci yüzyıldan itibaren adımlar atar, ancak asıl büyük değişim on dokuzuncu yüzyılda yaşanır. İmparatorluk siyasi, sosyal ve idari olarak bir dönüşüm içerisine girer. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren basın Osmanlı'da devreye girer ve ilk gazeteler çıkarılır. Avrupa ve Osmanlı'da basının kamu üzerindeki etkisi kısa sürede fark edilir ve basın, sarayın uyguladığı siyasete muhalif olan aydın ve okumuş kesimin düşüncelerini paylaştığı yer olur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra ise daha eleştirel olabilen mizah ve karikatür matbuatta yerini alır. İçerisinde karikatürlerin de bulunduğu mizahî dergi ve gazeteler görsel bir malzeme sundukları için toplumun dikkatini çekerler. Bu çalışmada Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan mizah basını tarihi kronolojiye dikkat edilerek anlatılmaktadır.

Mizahın, toplumsal yaşamdaki dönüşümden ve dönemin siyasetinden hiç uzak olmadığı; aksine halkı etkileyen hadiselerle karşı duyarlı olduğu görülmektedir. Toplumsal ve siyasi hadiselerle karşı duyarlı olan mizah basını, dönemin siyasetinin aksaklıklarını eleştirip her zaman muhalif kanadın sesi olmaya çalışmıştır. Bu yüzden mizah basınına saray tarafından büyük bir baskı uygulanmıştır. Bu çalışma mizah basını hakkında genel bilgiler vermekte, bilhassa daha önce üzerinde çok detaylı bir çalışma yapılmamış olan Jön Türk mizah basını ele almaktadır. Devletin mizah üzerinde uyguladığı siyaseti göstermek ve mizah basını tarihi seyrini vermek çalışmanın sunmak istedikleridir.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan mizah basını üzerinde yapılan çalışmaları farklı gruplar altında toplamak mümkündür. Genel olarak bakıldığında mizah basını hakkında yapılan gerek tezler gerekse makaleler ve kitaplar daha çok betimsel çalışmalar olmuşlardır. İlk dönem mizahı hakkında yapılan bir çalışma, Alparslan Oymak'ın "Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme" (Oymak, 2013) adlı doktora çalışmasıdır. Bir diğer tez çalışması ise İsmail Gündoğdu'nun "Sultan Abdülaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet"dir (Gündoğdu, 1998). Bu tezde, yukarıda da zikredilen siyasi ve politik tarih ile bağlantı eksiklikleri göze çarpmaktadır. Betimsel çalışmalar içerisinde M. Bülent Varlık'ın, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah" (Varlık, 1985: 1092-1100) adlı makalesi ile Münir Süleyman Çapanoğlu'nun, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* (Çapanoğlu, 1970) ve Atila Özer'in *Karikatür: İletişimin Çizgi Dili* (Özer, 1994) adlı kitaplarını mizah konusu hakkında yapılanlar olarak vermek mümkündür. Bu gibi çalışmalarda mizah basını tarihi serüveni anlatılmış, siyaset ile ilişkisine çok fazla değinilmemiştir. Mizah dergilerinin hangi maksatla çıktıkları ve muhalif

kanadın ne şekilde sesi olduklarına dair bilgi verilmemiştir. Bu yüzden bu çalışmalar tanımlayıcı olmaktan ileriye geçememiştir.

Makalenin üçüncü kısmını oluşturan Jön Türk mizah basını hakkında müstakil bir çalışma oldukça azdır. Daha çok Jön Türk basını içerisinde mizah dergilerinin isimleri zikredilip haklarında çok az malumat verilmiştir. Müstakil çalışma Dünder Akünel'in, "Bir Karikatür Gazetesi ve Karikatürleri" (Akünel, 1983) adlı makalesidir. Akünel, bu makalede Fransızca yayınlanan Jön Türk mizah dergisi *Daoul*'dan bahsetmektedir. Muammer Göçmen'in *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Tarihine Etkileri (1889-1902)* (Göçmen, 1995) adlı çalışmasında ise Cenevre'de çıkarılan *Tokmak* ve *Beberuhi*'den bahsedilir. Avram Galanti'nin *Küçük Türk Tettebuaları* (Galanti, 1341) adlı eserinde ve Dünder Akünel'in "Jön Türk Gazeteleri" (Akünel, 1985) adlı makalesinde Jön Türklerin çıkardıkları eserler liste halinde verilmiş, bu listeler içerisinde mizah dergilerinin de isimleri bulunmakla birlikte haklarında bir iki cümleyi geçmeyecek kadar az malumat vardır.

Mizahı siyasi, sosyal ve kültürel olaylarla ilişkilendirip, mizah basınının muhalif bir ses oluşturduğunu söyleyen çalışmalar bir diğer grubu oluşturmaktadır. Hamdi Özdiş'in "Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal-Siyasal Eleştiri: Diyojen (1870-1873) ve Çaylak (1876-1877) Üzerinde Bir Araştırma" adlı 2004 yılında yaptığı yüksek lisans çalışması bu grubun içerisinde yer almaktadır (Özdiş, 2010). Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu'nun, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)* (Nalcıoğlu, 2013) adlı eseri ise mizahı siyaset ve muhalefet ile ilişkilendiren çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyıldan itibaren değişen dünya algısı ve bununla birlikte imparatorlukta hükümdar imajından bahsedilmektedir. Bu bağlamda sarayın kamuoyuna verdiği değer ve önem anlatılmaktadır. Ayrıca basının çoğunlukla saraya karşı muhalif kanadın sesi olması hali de yazıda yer alan noktalar arasındadır. Basın ve kamuoyu ilişkisi anlatıldıktan sonra ilk çıkan mizah dergileri ve işledikleri konular üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında II. Abdülhamid'in hem yabancı basını hem de yerli basını kendi kontrolünde tutmak için uyguladığı siyasete değinilir. Basın karşısında baskıcı bir siyaset güden Abdülhamid'in mizah basınına tamamen yasaklaması söz konusudur. Ayrıca ülkede yasaklanan mizah basınının yurt dışına giderek buralarda ne tür yayın faaliyetlerine giriştiği de anlatılır. II. Abdülhamid yurt dışına giden Jön Türklerin çıkardıkları mizah dergilerine konu olmuştur. Bu kısımda Abdülhamid'in yasakladığı mizah basınının yurt dışındaki faaliyetleri ele alınmaktadır. Daha önce toplu olarak bir listesi verilmemiş ve hakkında çok fazla bir

malumatın olmadığı Jön Türk mizah basını bu çalışmanın önemli bir parçası olma özelliğini taşımaktadır.

2. Basının Kamuoyu Oluşturması ve İlk Dönem Mizah Basını

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren basın Osmanlı'da önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Devletin politikalarına karşı eleştirilerin yapıldığı yer basın olmuş, aydınlar ve fikir adamları gazete ve dergilere yazılar yazarak saraya karşı tavırlarını açıkça gösterme olanağı bulmuşlardır. Bu dönemde mizah muhalif kanadın sesi olmuş, mizahın en önemli unsuru olan hiciv üzerinden siyasete ve yönetime karşı eleştiriler yazılmıştır. Önemli aydınlar güldürü unsurlarını da kullanarak sultana ve onun yönetimine karşı olduklarını alaycı bir dille ifade etmişlerdir. Nihayetinde bu eleştirel bir gülme olmuş, hatta kendi toplumundaki aksaklıklara ironik bir şekilde yaklaşan alaycı bir gülmeye dönüşmüştür (Georgeon, 2000: 92). Bu bölümde on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın Tanzimat dönemine girmesi ile birlikte yaptığı birtakım uygulamalar ve bu uygulamalara karşı basın kanalıyla mizah ve karikatür kullanılarak yapılan eleştiriler zikredilecek, kamuoyunun sesi olan mizah basını üzerinde devletin ne tür uygulamaları olduğu anlatılacaktır.

Devlet modernleşme sürecinde *efkâr-ı umûmiye* diye de anılan kamuoyuna önem vermiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu kendi iç dinamiklerini hesaba katarak olması gerektiği noktadan geride olduğunu idrak etmeye başlamış ve dünya üzerinde itibarını tekrar geri kazanma ihtiyacı hissetmiştir. Buna binaen devlette bir imaj sorunu ortaya çıkmıştır. Basın bu noktada devletin imajına zarar verir endişesi ile her zaman kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Sarayın denetlemesine rağmen basın kısa sürede kamuoyunu etkiler duruma gelmiş, Osmanlı toplumunda hızla önemli bir konuma yükselmiş; devlet karşısında halkın sesi olabilmeyi başarmıştır. Bu yüzden saray, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kamuoyunu etkilediğine inandığı basına önem vermiş; halk ve diğer devletlere karşı saygınlığına zarar verecek uygulamalara izin vermemiştir. Aynı zamanda basını kendi menfaatleri için de kullanmaya çalışmıştır (Özdiş, 2010: 46).

Görsel malzeme olarak karikatür ile desteklenen mizah dergileri, özellikle halkın toplanarak bir arada bulunduğu, memleketin ahvalini konuştuğu kahvehanelerde sıkça bulunmaya ve buralarda çokça okunup mütalaa edilmeye başlanmıştır. Osmanlı basınının kısa sürede önemli bir parçası haline gelen mizah basınının tirajları dönem içerisinde değerlendirilirse oldukça yüksektir. Buna örnek olarak Diyojen'in Mahmut Nedim Paşa'yı eleştiren "Kedi Mersiyesi"nin olduğu sayısının birkaç baskı yaparak on bine ulaşması gösterilebilir. Bu da o

dönem için oldukça yüksek bir rakamdır. (Kılıçarslan ve Akşit, 2010: 85) Osmanlı’da mizah her zaman muhalif tarafta yer almıştır. Bu yüzden de başa geçen padişahı her zaman karikatür dergileri tedirgin etmiştir. Mizah dergilerini Abdülhamid gibi sultanlar tahta geçmeden evvel, şehzadelik dönemlerinde bile takip etmişler; karikatürlerin halk üzerinde oluşturdukları etkinin farkına padişah olmadan evvel varmışlardır (Arık, 1998: 13). Hükümete ve uygulamalarına muhalif olanların, seslerini yükselttikleri basın karşısında devleti her türlü önlem alma yoluna gitmiştir. Çünkü saraya göre, imparatorluğun imajını tehdit eden unsurların başında basın bulunmaktadır.

Mizah dergisi çıkaran aydınlar merkezi iktidarın söylemlerindeki tutarsızlığı göstermeye çalışmışlardır. Mizah basını, görsel malzeme de içerdikleri için toplumu etkilemede daha önemli bir rol üstlenmişlerdir. Topluma, ülkede ne olup bittiğini bilme hakkının verilmesi gerektiğini düşünmüşler ve gülmece faktörünü de işin içerisine katarak bu misyonu üstlenmişlerdir. Teodor Kasap, mizah gazetelerinin “daima hakikati latife tarzında tasavvur” ettiğini belirtir (Özdiş, 2010: 55). Onların medeniyet olarak sunduklarına karşı güncel ve yaşamsal sorunları mizah gazetelerinde ifşa etmişlerdir.

1870-77 yılları arasında toplam on beşe yakın mizah dergisi çıkarılmıştır. Bu dergilerin okuyucu kitlesi daha çok Galata ve Pera’nın kozmopolit müşterileridir. Yayınlar, genelde dört sayfa olup küçük forma halinde basılmıştır (Özdiş, 2010: 47). Bu dönemdeki dergilerin boyutları ve fiyatları ne olduğu ile ilgili 1876 yılında yayınlanan *Çaylak* dergisi örnek verilebilir. Derginin boyu 35 cm, eni ise 25 cm’dir. Başlığının sağ ve sol tarafında seneliğinin 4,5, altı aylığının ise 2,5 Mecidiye olduğu yazılıdır. Senelik posta ücreti ise 2 Mecidiye’dir (Çapanoğlu, 1970: 20).

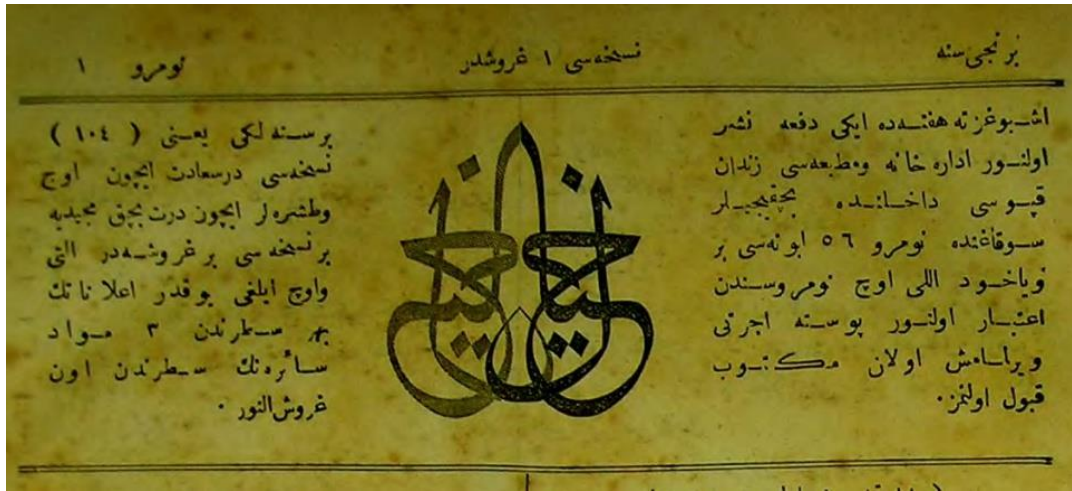

Şekil 1. *Diyogen*'in Kapak Resmi (*Diyogen*, Nu: 4, 1286, 2 Kânûn-ı Evvel)

Osmanlı'da ilk çıkan mizah gazetesi olarak *Diyojen* kabul edilmektedir. Gazete, 1870 yılında yayınlanmaya başlamıştır ve gazetenin kurucusu Teodor Kasap'tır. Gazete Ermenice, Rumca ve Fransızca olarak yayınlanmış, daha sonra ise Türkçe basılmıştır (Gerçek, 1931: 52; Kahraman, 2005: 210). *Diyojen*'in yazı ve karikatürlerinin konusunun genellikle ülkenin siyasal ve sosyal hayatı hakkında olduğu görülmektedir. Dergi, hükümetin ekonomik, sosyal, eğitim, dil, iç ve dış siyaset üzerine olan politikalarını, suistimaller ve adam kayırmalarını yazı ve karikatürlerle eleştirmiştir (Çakır, 2006: 171). *Diyojen*'de yer alan imzasız yazılar o dönemin önde gelen yazarları tarafından kaleme alınmıştır. Namık Kemal, Ali Bey ve Ebuzziya Tefik bunlardan bazılarıdır. Osmanlı toplumunda gördüğü aksaklıkları, sorunları, çelişkileri dile getiren *Diyojen*, sivri dili nedeniyle dört kez kapatılmıştır. 24 Kasım 1870-10 Ocak 1873 tarihleri arasında kesintili olarak yayınlanan gazetede toplamda üç karikatür yer almıştır. Basın yasağı ile ilgili çizilen son karikatür yüzünden dergi kapatılmış ve Teodor Kasap hapse mahkûm edilmiştir (Varlık, 1985: 1094).

Diyojen'in kapatılmasından üç ay sonra Teodor Kasap yeni bir mizah dergisi daha çıkarmış ve adını *Çıngıraklı Tatar* koymuştur. Bu derginin her sayısında bir karikatür yayınlanmıştır. Ancak bu derginin ömrü de uzun olmamış ve dergi kapatılmıştır. Bunun ardından Kasap, 30 Ekim 1873'te haftada iki kez olmak üzere içinde karikatürlerin de olduğu *Hayal*'i ve her gün olmak üzere *İstikbal*'i çıkarmıştır (Arık, 1998: 12). *Hayal*'in karikatürçüsü Tanzimat döneminin büyük ustası Nişan Berberyan'dır. *Hayal* dergisinin her sayısında bir karikatüre yer verilmiştir. Berberyan'ın karikatürleri genellikle başyazıdaki konu ile alakalı olup, ele alınan o sorunu mizahi bir üslûpla anlatmıştır. Karikatürlerde Karagöz-Hacivat tiplmesi sıkça yer almıştır (Çeviker, 2004: 73).

1873 yılında yayınlanan bir diğer mizah gazetesi *Latife* olmuştur. Zakarya Beykozluyan tarafından çıkarılan gazete, yayın amacını şu şekilde dile getirmiştir: "Herhangi gazeteyi elimize alırsak derûnunda cüzî ve küllî yalan bulunur. Fakat hiçbirinin biz "latife" söyledik demeleri şimdiye kadar işitilmemiş olduğundan bu defa acizleri işbu hizmeti deruhte eyliyerek daire-i edeb dâhilinde letaif ve udhukeden bahsetmek (...) üzere Latife'nin neşrine mübaşeret eyledik." (Varlık, 1985: 1095). Ancak *Latife* de diğer mizah dergileri gibi başarı sağlayamamış ve kapatılmıştır (Çapanoğlu, 1970: 18).

Şekil. *Hayal*'in Kapağı (*Hayal*, Nu: 1, 1289, 18 Teşrin-i Evvel)

1874 yılında Şafak ve Basiretçi Ali Efendi tarafından *Kahkaha* adlı bir dergi çıkarılmıştır. Derginin karikatürlerini Ali Fuad Bey çizmiştir. Karagöz ve Hacivat dergide iki mizahi karakter olarak yer almışlardır. Dönemin diğer mizah dergileri gibi *Kahkaha*'da da İstanbul'un ulaşım sorununa değinilmiştir. Özellikle tramvay şirketleri alay konusu olmaktan kurtulamamıştır (Nalcioğlu, 2013: 356).

Şekil 3. *Kahkaha*'nın Kapak Resmi (*Kahkaha*, Nu: 1, 22 Mart 1291)

1875 yılına gelindiğinde iki tane daha mizah dergisi yayın hayatına girmiştir. Bunlardan biri *Meddah*, diğeri ise Tefik Bey tarafından çıkarılan *Geveze*'dir. Tüm bu dergilerin ortak özellikleri Teodor Kasap'ın çıkardığı *Diyojen*'e benzemeleri ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tarafından çıkarılmalarıdır. Yayıncısının Müslüman ve Türk olduğu ilk mizah dergisi ise *Çaylak* olmuştur. 1876 yılında Mehmet Tefik tarafından çıkarılan dergi ancak bir sene boyunca yayınlanabilmiştir (Özer, 1994: 52).

Şekil 4. *Çaylak*'ın Kapak Resmi (*Çaylak*, Nu: 1 Kânûn-ı Sâni 1292)

Bu dönemde mizah gazetelerinde karikatür çizen sanatçılar arasında bilinen isimler, K. Opcandassis ve Nişan G. Berberyan'dır. Ayrıca yayıncı olarak da Teodor Kasap, Mehmet (Çaylak) Tefvik ve Agop Baronyan söylenebilir. İlk dönem mizah basınında Ermeni ve Rumlar basılı mizaha bir anlamda öncülük etmişlerdir. Bunun nedenleri arasında Osmanlı topraklarında okudukları okullarda Fransızca ile daha yakından ilişki kurmaları, bu halkların bu yüzden baskı, matbaa ve klişe konusunda uzmanlaşmalarıdır. Ayrıca gelir düzeyleri de yüksek oldukları için çıkarılan dergi ve gazetelerin maddi sıkıntı çekmemesi de basınla ilgilenmelerinde bir başka etken olmuştur (Arık, 1998: 12-13).

İlk dönem Osmanlı mizah basını, Tanzimat'la birlikte modern devlet olma yolunda atılan adımları yer yer alaycı bir dil ile anlatmaya çalışmıştır. Ancak medenileşme yolunda atılan adımları yetersiz görmüş ve yaşanan aksaklıkların Osmanlı toplum yapısında ve sosyal yaşamında ne gibi değişikliklere yol açtığını göstermiştir. Bu dönemde devleti ve hükümeti eleştiren mizah dergileri sarayın sıkı gözetimi altında olmuş; yer yer sansüre uğramış, kapatılmaya kadar giden bir süreç yaşamışlardır. İlk dönemin ardından gelecek olan Abdülhamid döneminde ise ülke toprakları içerisinde mizah dergilerinin çıkarılması yasaklanmıştır. Ancak gerek kendi istekleri ile gerekse sürülerek ülke dışına çıkan Osmanlı aydınları ve çizerleri gittikleri ülkelerde Sultan Abdülhamid'i eleştirmekten geri kalmamışlar ve buralarda mizah dergileri çıkarmışlardır.

3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Basına Karşı Uygulanan Siyaset

Sultan Abdülaziz tahttan indirilip yerine V. Murad (1876) getirilince ülkede kısa bir süre de olsa özgürlük havası esmiştir. Onun da hal' edilmesinden sonra tahta oturan II. Abdülhamid ile birlikte matbuat sürgünleri ülkeye geri dönmüş, bir müddet basında bir rahatlama havası olmuştur. Kanun-ı Esasi'nin on ikinci maddesinde, "Basın kanun dairesinde serbesttir." denilmesine rağmen bu kural uzun süre uygulanmamış, bir müddet yaşanan rahatlama havası uzun sürmemiş ve ülkenin içinde bulunduğu karışıklıklar neticesinde Abdülhamid, basının kamuoyu oluşturma gücünün de farkına vararak yeni bir yasa tasarısı hazırlanması için meclise talimat vermiştir (İskit, 1943: 43).

Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı boyunca uygulanacak olan sansür, 1878'deki Sıkı Yönetim Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Önceleri sadece siyasi gazeteler denetimden geçirilirken, 1882'den sonra bütün dergi ve gazeteler sansür kapsamına girmiştir. Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi* adlı eserinde sansürü üç grupta incelemiştir. Bunlardan ilki Türkçe ve azınlıkların dilleriyle çıkardıkları dergi ve gazetelerin sansürüdür. Bu yayınların denetime tabi tutulması için 1878'de bir sansür heyeti kurulmuş, bu kurul İç İşleri Bakanlığı'ndaki İç Basın Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Gazetede bir yazı yayınlamadan evvel yazı müdürleri bu yazıları Sansür Kurulu'na sunuyorlardı, sansür memurları gerekli gördükleri kelime, paragraf ya da yazıyı çıkardıktan sonra ancak yazı yayınlanabiliyordu. Sansür uygulanan ikinci grup ise Türkiye'de ve dışarıdan gelen yabancı dillerde basılan gazetelerdi. Bu yayınların denetlenmesi görevini ise Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü üstlenmişti (Topuz, 2003: 54). Yabancı ülkelerden gönderilen yayınlar öncelikle burada bir denetimden geçirilip ondan sonra ülkeye girişine izin veriliyordu. Üçüncü olarak sansüre tabi tutulan grup ise yerli ve yabancı kitaplardı. 1880 yılında Maarif Bakanlığı'na bağlı olarak Encümen-i Teftiş ve Muayene Teşkilatı kuruldu. Bu kurul da kitapların denetiminden sorumlu idi (Topuz, 2003: 55).

Abdülhamid, Osmanlı-Rus Savaşları esnasında mizaha müdahale etmemiş, bu esnada Çoğur Mehmet Tevfik'in *Çaylak* gazetesi dönemin mizah yayını olmuştur. Bu dergi Sultan Hamid devrinin sansüründen geçebilmiştir. Ancak bu devre de uzun sürmemiş, savaşı bahane eden sultan, meclisi kapattığı gibi mizah yayınlarını da tamamen yasaklamıştır (Kutay, 2013: 70-71). Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı boyunca mizah gazeteleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çıkarılamamıştır. Ancak bu durum mizahın ve hicvin daha da şiddetlenerek artmasına neden olmuştur. Ülke dışına çıkan Jön Türkler gittikleri ülkelerde ağır hiciv ve yer yer Abdülhamid'e hakaretler içeren karikatürlerle birlikte mizah dergileri yayınlamışlardır.

Sultan Abdülhamid, basına karşı uyguladığı siyaseti kanunlar çerçevesinde yaptığını öne sürmüştür. Hukuki dayanağının Matbuat Nizamnâmesi ile Kararnâme-i Örfi’de bulunduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Sultan Abdülaziz’den beri devam eden Encümen-i Teftiş ve Muayene kuruluyla kitap yayınlarına sansür uygulanmaktaydı. Var olan bir uygulamayı Abdülhamid devam ettirmiştir. Bu devirde görülen ilk kapatma Teodor Kasap’ın çıkardığı *Hayal* adlı mizah gazetesine olmuştur. Kapatılma nedeni olarak da (*Hayal*, Nu: 319, 8 Şubat 1292/15 Şubat 1877) sayısındaki Nişan Berberyan’ın bir karikatürü gösterilmiştir. Karikatürde Hacivat’ın “Bu ne hal Karagöz?” sorusuna eli ayağı zincirli Karagöz “Kanun dairesinde serbestî Hacivat!” cevabını vermektedir. Kanun-ı Esasi ile gelen basın özgürlüğünün yeterli olmadığı vurgulanmak istenmiş, ancak bu eleştiri yüzünden dergi kapatılmıştır (Özgül, 2010: 384).

Şekil 5. -Nedir bu hal Karagöz?

-Kanun dairesinde serbesti Hacivat!

(*Hayal*, Nu: 319, 8 Şubat 1292)

Birçok araştırmacı tarafından istibdat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde sultanın uyguladığı baskı kabul edilmekle birlikte, basının bir kısmının da para ile susturulduğu göz ardı edilmemelidir. 12 Ocak 1905 tarihli Sadrazam Ferid Paşa’nın imzasını taşıyan hususi

tezkerede şu ifadeler yer almıştır: “Saadet gazetesi için ayrıca verilmesi emr ü fermân buyrulan tahsisatın henüz ödenmediği mezkûr gazete sahib-i imtiyazı tarafından bildirilmiştir.” Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa 13 Aralık 1890 tarihinde yazdığı cevapta *Musavver Cihan* adlı mecmua için; “Musavver Cihan gazetesi idaresinin görülen zaruret ve müzayakasına binaen bahriye veznesinden elli lira verilmesine dair irade-i seniyye alındı ve para gazete sahibine teslim edildi. Bu gazetenin parasızlıktan dolayı kapanmasına zat-ı şahanenin merhameti müsaade etmeyeceğinden iki buçuk sene kadar her ay onar liradan bin yüz yirmi lira derecesinde muavenet için, emsali gibi Hariciye Nezareti’nden tahsisat itası irade-i seniyyeye vabestedir.” (Banoğlu, 1960: 7).

Sultan Abdülhamid döneminde dış basında da yapılan menfi haberler para ve yardım yoluyla susturulmaya çalışılmış, bu şekilde haber yapan yayınların ülke sınırlarından içeriye girmesi de yasaklanmıştır. Dış basının ülke içerisine istediği gibi girmesinin önüne geçilmiştir. Bunun için saraydan, Posta ve Gümrük Müdürlükleri’ne zararlı olabilecek olan yayınların yurda girmemesi için gizli buyruklar, telgraflar, yazılar gönderilmiştir. Osmanlı hakkında bahseden gazete, dergi, kitap, broşür, takvim, harita, resim gümrüklerde tutulmuş; postanelerde ele geçirilen kimi yayınlar imha edilmiştir. 1881-1883 yılları arasındaki dönemde otuz iki çeşit yayın (gazete, dergi, broşür, manzum kitap, harita, resim, resimli kitap, resimli mendil vb.) yasaklanmış ve bunların yurda girip dağıtılmasının önüne geçilmiştir (Acaroğlu, 1979: 154).

4. Sürgündeki Jön Türk Mizah Basını

II. Abdülhamid 1877-78 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşından dolayı yetkileri tek elde toplamak için Kanun-ı Esasi’yi rafa kaldırmış ve parlamentoyu kapatmıştır. Bunun akabinde basın üzerinde kademeli olarak bir baskı oluşmaya başlamıştır. Sultan, şehzadeligi döneminden itibaren takip ettiği mizah basınına tamamen yasaklamış, saltanatı boyunca ülke sınırları içerisinde mizah ve karikatür dergisi çıkarılmasına müsaade etmemiştir. Osmanlı topraklarını terk eden aydınlar Avrupa ve Afrika gibi bazı kıtalara giderek buralarda yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Saraya kaşı muhalefetin en önemli kaleleri dergiler ve gazeteler olmuş, basın üzerinden Abdülhamid’e eleştiriler rahatlıkla yapılmıştır. Bu yayınlar zincirinin en önemli parçalarından birini de mizah dergileri oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak Avrupa’da çıkan mizah dergileri ülke topraklarına yabancı postaneler aracılığıyla sokulmuştur (Çeviker, 1997: 6-17).

Yurt dışına giden Jön Türkler buralarda mizah dergileri çıkarmaya devam etmişlerdir. Mizah basını özellikle karikatürü güçlü bir silah olarak görmüş ve bunu hayata geçirebilmiştir. Turgut Çeviker'in "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü" adlı çalışmasında da dile getirdiği gibi değişik çizgi eğilimlerini barındıran karikatürcüler, bu dönemde yergi ve grotesk türünde eserler vermişlerdir. Jön Türk karikatürlerinde militan ve slogan yan ağır basmıştır (Çeviker, 1985: 1102). Ayrıca yalın, sinirli ve hırçın bir çizgi hâkimdir. Öznenin yok edilmesi isteği, karikatür çizgisinde deformasyona yol açmıştır. İlk kez Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) yıllarında çizilen karikatürlerde ortaya çıkan deforme çizgisi, Abdülhamid karikatürlerinde en üst noktaya ulaşmıştır (Çeviker, 1997: 24). Jön Türk karikatürlerinde Sultan Abdülhamid gülme unsuruna dönüşürken, etrafında üretilen ve onu meşru kılan argümanlar yerle bir edinilmeye çalışılmıştır. Sultanın mutlak hükümdar imgesiyle alay edilmiş, yerine pinti, cimri, evhamlı gibi sıfatlara indirgenen hürriyete koyu bir istibdatla karşı koyan zalim bir insan olarak tasviri yapılmıştır. Jön Türk mizahının amacı Cenevre'de çıkan *Tokmak*'ın ilk yazısında şu şekilde belirtilmiştir: "Tokmak'tan bir alay dili, bir mizah dili boş bir bekleyiştir. Onun dilini, bir saygıdeğer edebiyatçının 'hüngür hüngür gülmek' sözü pek açık bir biçimde açıklar." (Çeviker, 1985: 1102).

Jön Türk mizah basını bütünüyle anlatan bir çalışmaya şimdiye kadar rastlanmamaktadır. Bazı makale ve kitapların küçük bir bölümünde sürgün basın olarak anılmış ve dergilerden bir iki karikatür örneği verilmekle yetinilmiştir. Jön Türk basını olarak verilen listelerin içerisinde mizah dergileri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Toplamda on yedi tane olarak verilen bu dergilerin, makalenin hazırlanma aşamasında ancak az bir kısmına ulaşılabilmektedir.

Bu çalışmanın son bölümü, elde olan dokümanlarla oluşturulmaya çalışılmıştır. Mizah dergilerinin yayımlandıkları ülke dikkate alınarak tasnif edilmişlerdir. Mısır başta olmak üzere İngiltere'de, Kıbrıs'ta, İsviçre'de ve Fransa'da yayınlanan dergiler hakkında mevcut olan malumat da aşağıda aktarılmaktadır. Buna binaen, 1876-1908 yılları arasında yurt dışında Jön Türklerin çıkardıkları mizah dergi ve gazeteler şunlardır: (Akünal, 1980: 1296-1299; Galanti, 1340).

Tablo1. Yurt Dışında Yayınlanan Jön Türk Gazeteleri

	Derginin Adı	Yayın Yılı	Yayın Yeri
İngiltere’de Yayınlananlar	Hayal	1895	Londra
	Hamidiye	1896	Londra
	Dolab	1900	Folkestone
	Abdülhamid	1900	Folkestone
Kıbrıs’ta Yayınlananlar	Akbaba	1897	Lefkoşa
	Kokonoz	1897	Lefkoşa
İsviçre’de Yayınlananlar	Beberuhi	1898	Cenevre
	Tokmak	1901	Cenevre
Mısır’da Yayınlananlar	Pinti	1898	Kahire
	Deccal	1904	Kahire
	Zuhurî	1905	Kahire
	Curcuna	1906	Kahire
	Laklak	1907	Kahire
	Kukumav	?	Kahire
Fransa’da Yayınlananlar	İncili Çavuş	1897	Paris
Yayın Yeri Bilinmeyenler	Daoul	1900	?
	Meşrutiyet	1900	?
	Hayal	1901	?

4.1. İngiltere’de Yayınlananlar

Hayal: İlk sayısı 27 Mayıs 1895 tarihinde yayınlanan dergi Londra’da basılmıştır. Ancak yayın hayatına çok fazla devam edemeyip altıncı sayıdan sonra faaliyetine son verilmiştir. Ali Şefkati’nin kendi el yazması ve taş basması olarak çıkarılan bu dergi, İngiltere’deki ilk mizah yayını olarak kabul edilmektedir (Tütengil, 1969: 80-81).

Hamidiye: Selim Faris tarafından Londra’da yayınlanan mizah dergisidir. 1896 yılının ağustos ayında yayınlanmaya başlanan derginin ilk nüshası beş bin adet bastırılmıştır. Hiçbir sayısı elde mevcut değildir (Tütengil, 1969: 84).

Dolab: İngiltere’deki Folkestone’da 14 Kasım 1900’de çıkarılmaya başlanan Türk mizah gazetesidir. Düzenli bir şekilde aylık olarak çıkarılan bu yayının son sayısı 14 Mayıs 1901’deki yedinci sayısıdır. Gazetenin amacının ve duruşunun ne olduğunu içerisinde yer alan şu yazıdan anlamak mümkündür: “Biraz da ciddi konuşalım. Gazetemizin serlevhasından da anlaşılacağı üzere mesleğimiz, vatanı bir varta-i mahv ve izmihlâle sürüklemekte olan

mahlûk-ı mâ'lûmu bir teşhir dolabına bindirip bilcümle kabahatlerini, ihanetlerini, cinayetlerini enzar-ı âleme vazetmektir.” (Tütengil, 1969: 94).

Abdülhamid: 3 Aralık 1901’de yayınlanmaya başlayan dergi Londra’da Hariciye muhasebe kâtiplerinden Ali Fuad tarafından çıkarılmıştır. On beş günde bir yayınlanan derginin sunuş yazısında şöyle denilmektedir: “Biz niçin kendi vatanımızda rahat yaşayamıyoruz? Biz niye sair milletler gibi terakki edemiyoruz?” bu mizah dergisinde halkı uyandırması için davul ve davulcu simgesi kullanılmıştır (Akünal, 1985: 851).

4.2. Kıbrıs’ta Yayınlananlar

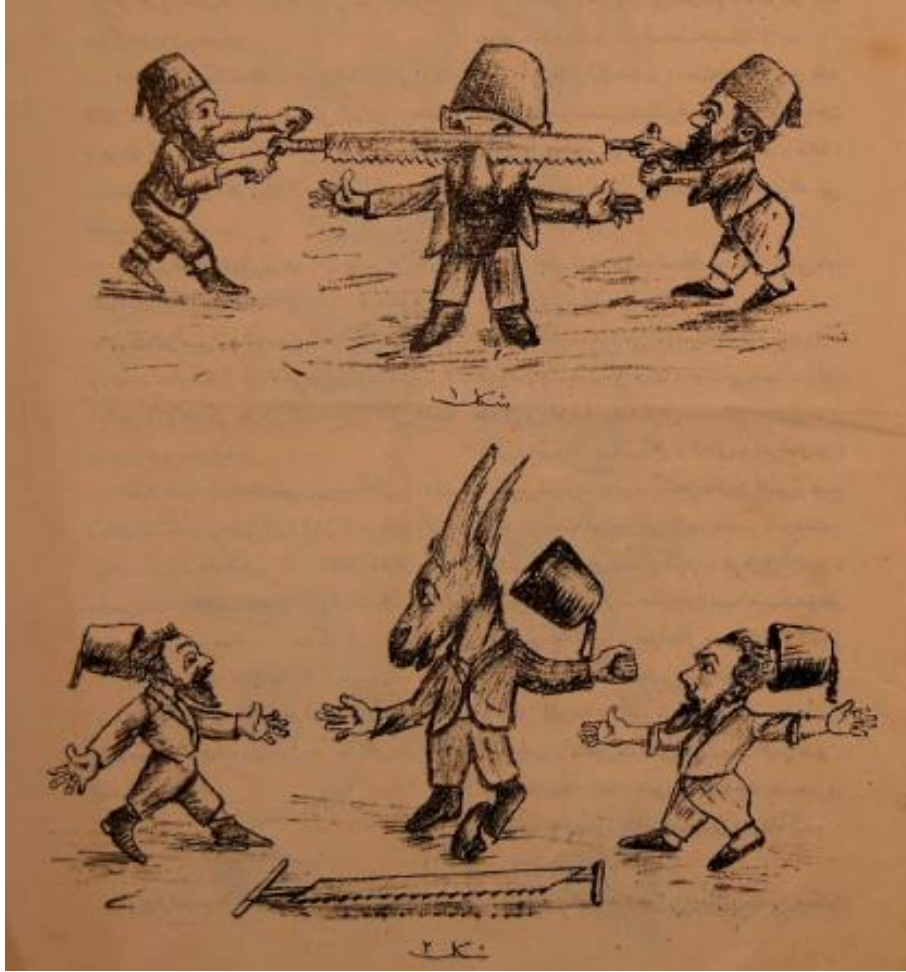
Akbaba: Ahmet Tevfik tarafından Lefkoşe’de çıkarılmış olan mizah gazetesidir. 1 Ekim 1897 yılında yayınlanmaya başlayan gazete, 23. sayısından sonra 1898’de kapanmıştır (Akünal, 1985: 851).

Kokonoz: Kelime anlamı olarak yaşlı ihtiyar demek olan Kokonoz 1896’dan itibaren çıkmaya başlamış mizah gazetesidir. Muharriri ve imtiyaz sahibi Ahmet Tevfik olarak belirtilen gazete, Lefkoşa’daki Kıbrıs matbaasında basılmıştır (Akünal, 1985: 854). Hakkı Tarık Us koleksiyonundan ikinci sayısı indirilerek incelenen *Kokonoz*’un bir mizah gazetesi olduğu görülmekle birlikte içerisinde karikatüre rastlanmamıştır. *Kokonoz* ile adlandırılan kişinin insanlarla olan türlü diyalogları gazetede yer almaktadır. Abdülhamid’e ve saraya doğrudan bir eleştiri söz konusu değildir. Ancak metinlerin içerisinde, hükümetin tenkit edildiği noktalar ince bir mizah ile verilmiştir. Gazete amacının ne olduğunu şöyle ifade eder: “Ma’lumdur ki Kokonoz bir mizah gazetesidir. Bu gazeteyi neşirden maksadımız ise hem ahalemizin keyfine bir hizmet etmek hem de yazılan fıkralarla kendilerine bir ibret göstermektir.” (*Kokonoz*, Nu: 2, 11 Kânûn-ı Evvel 1312). *Kokonoz*’da çeşitli diyaloglar yer almakla birlikte kısa öyküler de vardır. Bir Hanede Bir Hasta başlığı altında Kıbrıs’taki su kesintilerine ve bunu önleyemeyip vergi almaya çalışan belediyeye eleştiriler yer almaktadır. (Demiryürek, 2007: 126).

4.3. İsviçre’de Yayınlananlar

Beberuhi: İsviçre’de yayınlanan iki mizah dergisinden biridir. 1 Şubat 1898 yılında yayımlanmaya başlanmış, içerisinde karikatürlere de yer verilmiştir. Cenevre’de neşredilen derginin başyazarı olarak takma adlı Karagöz tiplerinden “Beberuhi” gösterilmiştir. Abdülhamid’i oldukça yeren yazılar içeren bu dergi ancak beş sayı kadar yayınlanmıştır. *Beberuhi*’nin çıkışı Osmanlı’da şu şekilde duyurulmuştur: “Beberuhi Efendi tarafından bu kere Cenevre’de Beberuhî namıyla resimli bir mizah gazetesi tesis edilip birinci nüshası

meydan-ı intişara vaz' olundu. Senelik abone bedeli beş franktır. Mülkümüzde bu yolda siyasi mizah gazetesi ilk evvel Ali Şefkatî Bey merhum tarafından tesis edilmiş olduğundan bu münasebetle nâm-ı mübareklerini yâd ve tebcîl eyleriz.” (*Beberuhi*, Nu: 1, 1 Şubat 1898). *Beberuhi*'de siyasi hiciv yapılırken genellikle Karagöz-Hacivat atışmalarından yararlanılmıştır. Gazetede yer alan karikatürlerin birçoğunu Tunalı Hilmi ve Akil Muhtar'ın çizdiği bilinmektedir (Göçmen, 1995: 236-239).

Şekil 6. Abdülhamid'in Eşeğe Benzetilmesi (*Beberuhi*, Nu: 2, Mart 1898)

Beberuhi'nin ikinci sayısında yer alan aşağıdaki karikatürde Jön Türklerin çokça dalga geçtiği Abdülhamid'in burnu ana tema olarak işlenmiştir. Büyük olduğu düşünülen Abdülhamid'in burnu yabancı ve sürgün basında çokça alaya alınmıştır. *Beberuhi* de sultanın burnunu tiye almış ve kesildiği zaman Sultan eşeğe dönüşmüştür.

Tokmak: Ali Fahri'nin Tunalı Hilmi'den aldığı parasal destek ile Cenevre'de çıkardığı mizah gazetesidir. 1901'de yayınlanmaya başlanan gazete iki haftada bir basılmış, ancak beş sayı kadar çıkarılabilmektedir. Karikatürlerinin birçoğunu Ali Fahri'nin çizmiş olduğu

düşünülmektedir. Çizilen karikatürlerde Abdülhamid oldukça kötü gösterilmiştir. Tokmak sözcüğü gaflet uykusundan uyandırıcılığın simgesi olarak kullanılmıştır. Dergi yayın faaliyetlerine devam ederken -daha önce bazı Jön Türklerin yaptığı gibi- sarayla görüşülüp devlete devredilir, böylece saray dergiyi satın almış olur. Nihayetinde beş sayı kadar basılan *Tokmak* kapanmıştır (Göçmen, 1995: 239-242).

Atatürk Kitaplığı'nın dijital arşivinden edinilen beş sayı incelenerek gazete hakkında bazı malumatlar edinilmiştir. *Tokmak*, yayın hayatına şu sözlerle başlar: Ziya Paşa merhûm: Nush ile uslanmayı etmeli tekdîr, tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötektir” demiş, büyük isabet etmiş. Yıldız kuklasının artık acizliği, yüzsüzlüğü, taştı, aştı, nasihat, tekdîr, hatta bazı bazı kötek dahi kâr etmez oldu. Düşündük, taşındık: ya o kafa inadından geçer ya parçalarız! dedik, tokmaklamaya karar verdik. Bakalım belki dokuz yumruk bir nasihat yerine geçer! (*Tokmak*, Nu: 1, 1 Mart 1901).

Giriş yazısından da anlaşılacağı üzere *Tokmak*, Abdülhamid ve saraya oldukça muhalif ve sert bir söylemle basın hayatına devam etmiştir. Gazetenin her sayısında en az bir karikatüre rastlanmıştır. Bu karikatürlerde genellikle ana simge Abdülhamid olmuştur. Kimi zaman kellesi gövdesinden ayrılmış bir şekilde gösterilmiş, kimi zaman üzerinde haçlarla Batı'ya yardım ettiği imajı verilmeye çalışılmıştır.

Şekil 7. Ecnebi Postaneleri (*Tokmak*, Nu: 5, 15 Haziran 1901)

Abdülhamid kendi imajına zarar verebilecek yayınların ülke içerisine girişlerini yasaklamıştır. Daha evvelki bölümlerde detaylıca anlatılan ecnebi postalar bu karikatürün de ana konusu

olmuştur. Yurt dışında çıkarılan Jön Türk yayınları, yabancıların yayınladıkları ve saray tarafından *evrak-ı muzırra* olarak görülen kitap, dergi, gazeteler ülkeye yabancı postalar tarafından sokulabilmiştir. Sultan Hamid, imparatorluk toprakları içerisinde zararlı gördüğü yayınların yapılmasını önleyebilmiş; ancak dışarıdan gelenlerin girişini bir türlü engelleyememiştir. Tokmak'ın beşinci sayısında yer alan bu karikatürde de Abdülhamid üzerinde yabancı postaneler yazan eşeği durdurmaya çalışmaktadır. Arka ayaklarından tutarak ilerlememesine uğraşmaktadır. Ayrıca çizimde dikkat çekici olan bir diğer husus da sultanın baş kısmı haricinde alt tarafının bir eşeğe benzetilmesidir. Kuyruğu ve ayakları ile eşeği andıran Abdülhamid'in başında her zaman görülen ay yıldızlı fes vardır.

4.4. Mısır'da Yayınlananlar

Pinti: 1898'de Kahire'de çıkarılmaya başlanan mizah gazetesidir. On beş günde bir çıkması planlanan gazetenin ne sıklıkla ve ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Müdürü İbiş Ağa, muharriri ise Abdülhamid olarak yazılmıştır. Gazetenin adı da sultanı kastederek Pinti konulmuştur (Akünel, 1985: 855). Hakkı Tarık Us koleksiyonunda bulunan birinci sayısına binaen gazetenin dört sayfa olarak neşredildiği anlaşılmaktadır. İçerisinde karikatür yoktur. Daha çok Pinti takma adlı şahsın başka kişilerle diyalogları yer almaktadır. Bu diyalogların içerisinde Abdülhamid'e ithafen ağır sözler kullanılmıştır. Bazı yerlerde *haşerât-ı muzırra* dediği sultanın aslında Müslüman bile olmadığı ima edilmiştir. Eli sıklığı ile bilinen Abdülhamid'i bu halinden dolayı "Pinti" olarak niteleyen gazetede sık sık işlenen tema pintiliktir. Gazetede İbiş Ağa'nın ve Pinti adlı şahsın diyalogları yer almıştır. Ayrıca Sultan'ın ağzından bazı yazılar da vardır. Bunlardan bir tanesi "Beni Me'yus Eden Hâlât'tan Beri" başlığı altında yer almaktadır. Öne çıkan bazı kısımları aşağıda aktarıldığı şekliyledir: "Ahalinin ekseri secdeyi Allah'a değil bana ediyor. Beni sevmeyen benim ulûhiyetimi tasdik etmeyen birkaç Jöntürk'ten başka kimse yoktur. Binaenaleyh dava-yı ulûhiyet eden Firavun yine Allah'tan korkardı da sabahlara kadar sakalından kendisini asar haktan istiğfar ederdi. Ben ise onun gibi korkak olmadığımın Allah'tan korkmak değil, hatırıma bile getirmiyorum. Demek oluyor ki ben şu halimle meşhur Firavun'a takaddüm ettim. Şeddâd'ın cennetine mukabil ben de bir cennet inşa ettim ve onun gibi birçok huri, gılmân topladım. Vakîen benim inşa-kerdem olan cennet Şeddâd'ın cennetinden bi't-tab' daha a'ladır. Çünkü Şeddâd cennetini ruy-i arzda yaydı, ben bâlâya çıktım, cennetimi Yıldız'da inşa ettim." (Pinti, Nu: 1, 15 Ağustos 1898).

Deccal: Şair Eşref tarafından Kahire'de çıkarılan mizah dergisidir. 1904 yılında yayın hayatına başladığı bilinmektedir (Akünel, 1980: 1297).

Zuhuri: Kemal Saadettin Mazlum tarafından 1905 yılında Kahire’de yayınlanmaya başlanan hiciv ve mizah gazetesidir. Kısa bir süre Şair Eşref de yazılar yazmış, sonra ayrılarak Doğrusöz’e geçmiştir (Akünel, 1985: 856).

Curcuna: 22 Ocak 1906’da Kahire’de M. Ali Hafı Cihanzade tarafından yayınlanan bir mizah gazetesidir (Akünel, 1985: 851).

Laklak: Mehmet Fazlı’nın 1907 yılında Kahire’de çıkardığı ve içerisinde karikatürlerin yer aldığı mizah gazetesidir. Beşinci sayısından sonra İstanbul’da yayınlanmaya başlamıştır (Akünel, 1980: 1298). Hakkı Tarık Us koleksiyonundan gazetenin dördüncü ve beşinci sayılarına ulaşılabilmektedir. Buna binaen *Laklak*’ın ayda iki defa neşr olduğu kapağındaki yazıdan anlaşılmaktadır. 15 Mayıs ve 1 Haziran 1907 tarihli iki sayısı elde mevcuttur. Gazete kapağında bir karikatür ile yayına çıkmıştır. O dönemdeki önemli hadiselerle gönderme yapılan çizimler görülmektedir. Toplamda dört sayfa olarak çıkan gazetenin son sayfasında da başka bir karikatüre rastlanmaktadır (*Laklak*, Nu: 4-5, 15, Mayıs ve 1 Haziran, 1907).

Şekil 8. Abdülhamid’in Cellad Olarak Gösterildiği Bir Figür

(*Laklak*, Nu: 4, 15 Mayıs 1907)

Laklak’ın dördüncü sayısının arka kapağında olan bu karikatür Sultan Hamid’in seyfiye, ilmiye ve reayaya karşı politikasını eleştirmektedir. Sultan, elinde Midhat Paşa’nın adının

yazılı olduğu bir kutu tutmaktadır. İçerisinde paşanın başı vardır. Aynı zamanda Abdülhamid'in bir elinde ucu kanlı bir kılıç vardır ve görüntüsü ile bir cellâdı andırmaktadır. Karşısında sıriklara bağlanmış üç kişi bulunmakta, bunlardan ilki ulemayı temsil etmektedir. Ayaklarında prangalarla sıriğa bağlı olan âlimin üzerindeki levhada; “Şer-i şerîfin icra-yı ahkâmını talep etmiş olmağla” yazılmıştır. İkinci olarak zincirlerle bağlı olan kişi ise üst düzey bir görevlidir. Onun levhasında ise, “Tedahüldeki maaşları verilmedikçe hizmet edemeyeceğini ve hafi-yi tahkikat muntazaman verildiği halde zabıtana maaş verilmemesi esbabını sorduğu” yazılıdır. Bir diğer kişi ise halkı temsil etmektedir. Onun üzerindeki levhada ise, “verdiği paranın mahall-i sarfını hükümetten sormak milletin hem hakkı hem vazifesidir gibi iddialarda bulunduğu” yazılıdır.

Görüldüğü üzere karikatürde yer alan üç kişide haksız bir şekilde cezaya çarptırılmışlardır. Aslında her biri kendi lüzumları dâhilince saraya hesap sormakta, ancak bunun karşılığında ceza görmektedirler. İlk kişi ilmiyeden olduğu için şer-i şerifin doğru bir şekilde icra edilmesini talep etmektedir. Sultan Hamid, kendi menfaatine olmayan şeraiti bile reddetmiş ve cezalandırmıştır mesajı ilk şahıs üzerinden verilmektedir. İkinci kişi görevli bir zat olup zabıtalara sürekli teftiş edilmesine rağmen bir türlü maaşlarının verilmemesinden yakınmaktadır. II. Abdülhamid döneminde mali krizler yaşanmaktaydı. Kendisinden evvel yaşanan mali krizler onun döneminde daha da artmıştır. Osmanlı'dan borcu olanların borçlarını almaları için Berlin Kongresi (1878)'nde bir karar alınıp Düyûn-ı Umumiye idaresi kurulmuştur. Yabancı devletler bu kurum aracılığıyla devletin iç işlerine bile karışabilme olanağı bulmuşlardır. Bu bir nevi Osmanlı üzerinde vesayet tesis etmek olmuştur. Dış borçlanma konusunda bunları yaşayan devlet iç siyasette de zorlanmaktaydı. Hükümet maaşları ödemede sıkıntılar yaşamıştır. Gayr-ı muayyen (belirsiz) olarak memurlara senede altı-yedi aylık ancak verilebiliyordu. (Ongunsu: 79) Bu karikatürde de ikinci şahıs maaşların verilememesinden yakınmaktadır. Üçüncü kişi ise halkı temsil etmekte olup hükümetin yaptığı icraatları sorguladığı için cezalandırılmıştır. Sultan Hamid, önce kendisine muhalif olan Midhat Paşa'nın kellesini almış, diğer ses çıkaranları ise sıriğa bağlamış ve onları da öldürmeye gelmiştir. Burada Jön Türk basını, sultanın baskıcı yönetiminin ne derece zulme sebebiyet verdiğini göstermek istemiştir. Tam bir istibdat havası estirilmiştir.

Kukumav: Hayrettin Kaptan tarafından Kahire'de çıkan mizah gazetesidir (Akunal, 1980: 1298).

4.5. Fransa’da Yayınlananlar

İncili Çavuş: Paris’te 1897 yılında Köprülüzade Ressam Galip tarafından çıkarılmış mizah ve karikatür gazetesidir. Başlangıçta ayda iki kere çıkarılmış, sonra haftalık çıkarılması düşünülmüştür (Tevetoğlu, 1973: 14).

4.6. Yayın Yeri Bilinmeyenler

Daoul: Diğer mizahi yayınlardan farklı olarak Fransızca olan derginin ilk sayısı 12 Ekim 1900’de yayınlanmıştır. Dergi on beş günde bir cuma günleri çıkarılmıştır. Dergide yayınlanan karikatürler Abdülhamid’e karşı ağır hakaretler ihtiva ettiği için Bâbiâli, Batı’daki elçiliklerine basıldığı yerin bulunarak kapatılması talimatını vermiştir. Ancak derginin nerede basıldığı tam olarak tespit edilememiştir. İmparatorluğun siyasi olaylarını konu edinen dergi şiddetli yergiler de içermektedir (Akünala, 1985: 851).

Meşrutiyet: 1900’de çıkarılan dört mizah gazetesinden biri olarak bilinir. Yazıların ve şiirlerinin çoğunu Abdülhalim Memduh tarafından kaleme alınmıştır (Akünal, 1985: 855).

Hayal: İsmail Şefik tarafından 7 Mart 1901’de yayınlanmaya başlanan mizah gazetesidir (Akünal, 1985: 853).

5. Sonuç

Avrupa’da on altıncı yüzyıldan itibaren yayınlanmaya başlayan mizah dergileri imparatorluk topraklarında on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlık göstermiştir. Başlangıçta Osmanlı’da yaşanan sosyal ve kültürel hadiseleri istihzai bir dille ele alan mizah dergileri Osmanlı İmparatorluğu’nda ancak 1860’lı yıllardan sonra çıkarılabilmektedir. Müstakil olarak ilk çıkarılan mizah dergisi *Diyojen* olmuş, 1870 yılında yayınlanmaya başlayan dergiyi gayrimüslim bir vatandaş olan Teodor Kasap çıkarmıştır. Ondan sonra *Hayal*, *Çingiraklı Tatar*, *İncili Çavuş*, *Geveze* ve *Kahkaha* matbuatta yerlerini almışlardır. Sarayın siyasetini eleştiren bu dergilerin yayın hayatları uzun olmamış, sürekli yasaklamalar ve kapatmalar yaşamışlardır. Abdülaziz dönemi ile birlikte basın üzerindeki sansür artmış ve 1864 yılında çıkarılan Matbuat yasası ile dergi ve gazetelere kısıtlamalar getirilmiştir. 1876 yılında tahta geçen Abdülhamid ise saltanatı dönemi boyunca mizah gazetelerinin çıkarılmasını tamamen yasaklamıştır.

Mizah dergileri yoğun bir baskı altında olmalarına rağmen, Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’in ilanına kadar faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde çıkarılan dergilerin

konuları arasında genellikle devletin modern bir yapıya sahip olabilmesi adına takip ettikleri siyaset vardır. Batıdan alınan birtakım uygulamaların Osmanlıya uygulanabilmesine çalışılmış, ancak bu süre zarfında birçok sorun da yaşanmıştır. Mizah basını da yaşanan bu aksaklıkları kendisine konu edinmiş, dergilerde yer alan karikatürler de İstanbul'un şehirleşme problemi üzerine olmuştur.

Meşrutiyet'in ilan edilip II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ile birlikte mizah basını ülke toprakları içerisinde tamamen susturulmuştur. Padişahın yasakladığı basın yurt dışına çıkıp buralarda yayın faaliyetlerini devam ettirmiştir. Abdülhamid'e muhalif olan Jön Türklerin çıkardıkları bu dergi ve gazetelerde yer alan karikatürlerde sultan ana figür olarak kullanılmıştır. Sürgün basın olarak da adlandırılan Jön Türk mizah basını Londra, Paris, Kahire merkezlerde dergi ve gazeteler çıkarmış, saraya ve sultana karşı olan eleştirilerini söylemekten geri durmamışlardır. Ülke içerisinde çıkarılmasına izin verilmeyen bu yayınlar yabancı postaneler aracılığıyla da Osmanlı'ya sokulmuş, okuyuculara bu yolla ulaştırılmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilan edilip Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile de mizah yazarları ülkeye geri dönmüş ve yayınlarını çıkarmaya devam etmişlerdir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Beberuhi

Çaylak

Davul

Diyojen

Hayal

Kahkaha

Kokonoz

Laklak

Pinti

Tiyatro

Tokmak

Tetkik Eserler

Acaroğlu, T. (1979). Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, *Ulusal Kültür Dergisi*, 5, ss. 136-154.

Akünel, D. (1983). Bir Karikatür Gazetesi ve Karikatürleri, *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*, 34, ss. 78-79.

_____ (1985). Jön Türk Gazeteleri, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, ss. 851-856.

_____ (1980). Yeni Osmanlılara Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, 8, ss. 1296-1299.

Arık, M. B. (1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür: 1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi*, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını.

Banoğlu, N. A. (1960). *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İstanbul, Sıralar Matbaası.

Çakır, H. (2006) Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, ss. 161-172.

Çapanoğlu, M. S. (1970). *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul, Garanti Matbaası.

Çeviker, T. (2004). Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü, *Toplumsal Tarih*, 122, ss. 72-77.

_____ (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul, İris Yayıncılık.

_____ (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, 4, ss. 1101-1108.

Demiryürek, M. (2007) 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Servet-i Fünun ve Kokonoz-Akbaba Gazetelerine Yansımaları, *Türkiyat Araştırmaları*, ss. 123-139.

Galanti, A. (1341). *Küçük Türk Tetebbualar*, İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Georgeon, F. (2000). *Doğu'da Mizah*, Haz. I. Fenoglio ve F. Georgeon, Çev. A. Berktaş İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Gerçek, S. N. (1931). *Türk Gazeteciliği: 1831-1931*, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti.

Göçmen, M. (1995). *İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri 1889-1902*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Gündoğdu, İ. (1998). Sultan Abdülaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi.

Güzel, M. Ş. (1998). Paris’te Bir Sergi: Osmanlı Karikatür ve Mizah Sanatı, *Tarih ve Toplum*, 49, ss. 57-59.

İskit, S. R. (1943). *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü.

Jeltyakov, A.D. (1981). *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Ankara, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü.

Kahraman, A. Mizah (2005). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, ss. 209-211.

Kılıçarslan, C. ve Akşit A. (2010). Hamdi Özdiş İle Söyleşi; Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), *Toplumsal Tarih*, 202, ss. 84-87.

Nalcioğlu, B. U. (2013). *Osmanlı’da Muhalef Basının Doğuşu (1828-1878)*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

Ongunsu, A.H. Abdülhamid II, *İslam Ansiklopedisi*, 1, ss. 76-80.

Oymak, A. (2013). Osmanlı Mizahında Teodor Kasap: Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme, *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özdiş, H. (2010). *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1878): Diyojen ve Çaylak Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul, Libra Kitapçılık.

Özer, A. (1994). *Karikatür: İletişimin Çizgi Dili*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi.

Özgül, K. (2010). Devr-i Hamîdî Matbûatına Tersten Bakmak, *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. C. Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, ss. 379-399.

Şirin, İ. (2009). İki Dünya Arasında Karikatürden İmgeye: Osmanlı ve Avrupa, *Folklor Edebiyat*, 59, ss.77-79.

Tevetoğlu, F. (1973). Jön Türk Basını 2, *Hayat Tarih Mecmuası*,1, ss. 11-19.

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Tütengil, C. O. (1969). *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Varlık, M. B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, ss. 1092-1100.

Yerlikaya, İ. (1994). "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları", *Toplumsal Tarih*, 3, ss. 17-19.